

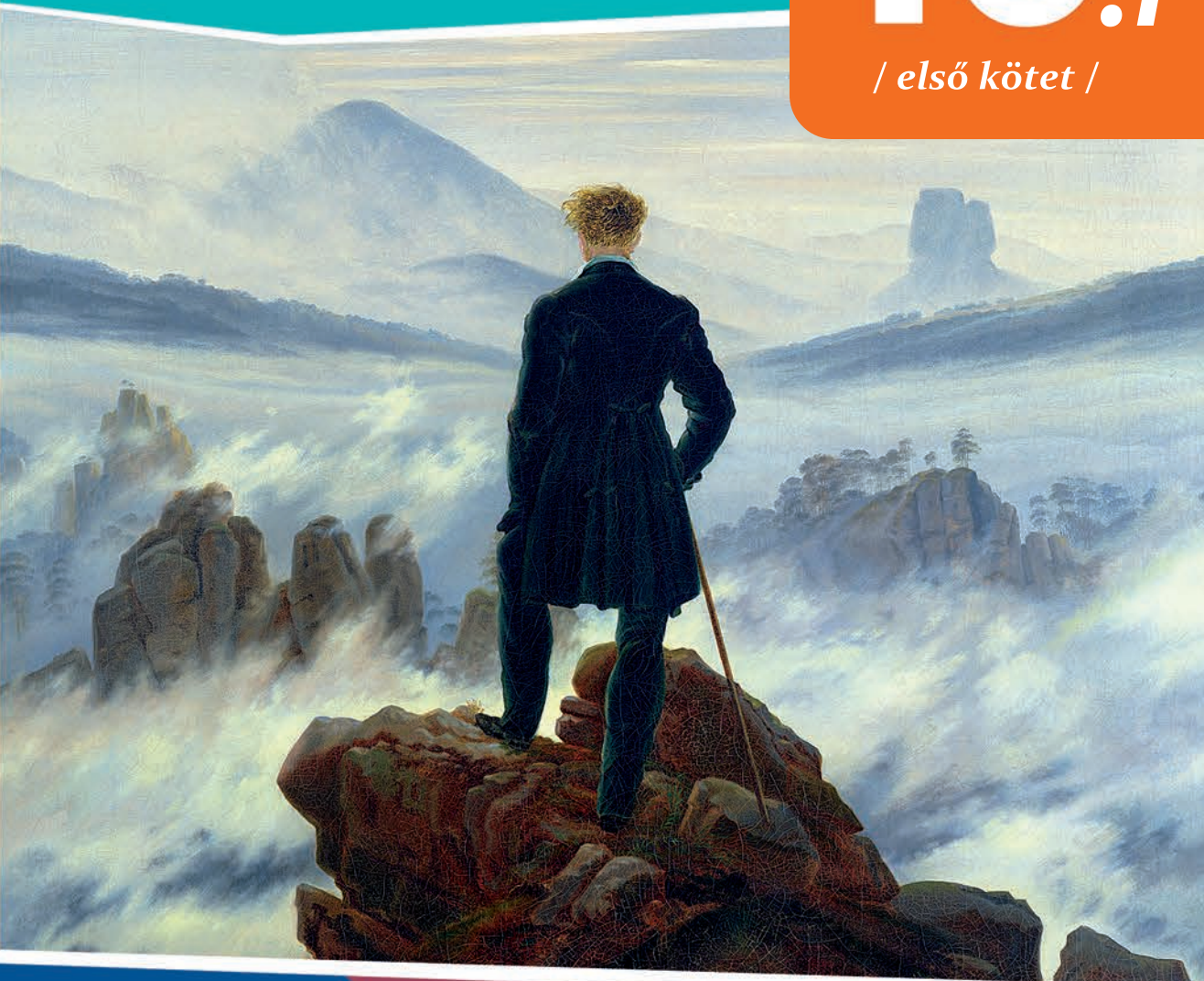

Hornok András
Laklia Márta
Sisák Gábor

Sokszínű
IRODALOM

10.1

/ első kötet /

Hornok András
Laklia Márta
Sisák Gábor

Sokszínű
ÍRODALOM

Első kötet **10**

Harmadik, változatlan kiadás

Mozaik Kiadó – Szeged, 2019

*„A könyv a szellemi manna,
amelyből mindenki jóllakhatik, az égi táplálék,
amely minél inkább fogyasztják,
annál több lesz belőle [...].”*

(Kosztolányi Dezső)

Kedves Diákok!

A *Sokszínű irodalom* tankönyvcsalád 10. évfolyamos része is két kötetből áll. Az első kötetben tárgyalt szerzők és műveik két nagyobb témakörbe rendeződnek: a felvilágosodás korának európai és hazai alkotóiról szóló fejezetek után az európai romantika irodalmát mutatjuk be. A második kötetben már a romantika mellett feltűnő realizmus irányzata is helyet kapott, de a főszerepet a 19. századi magyar irodalom legjelesebb képviselői játsszák.

A felvilágosodás időszakának európai és magyar szerzői között lesznek olyanok, akiknek a neve már ismerősebben csenghet (pl. Goethe és Csokonai), és olyanok, akikkel eddigi tanulmányaitok során még nem találkoztatok (pl. Voltaire és Batsányi János).

Könyvünkben a nagy francia romantikus író, Victor Hugo mellé sorakozik fel többek között a varázslatos fantáziával megáldott német Hoffmann, a szabadság költőjeként híressé vált angol Shelley vagy a bűnügyi történeteivel új irányt mutató amerikai Poe. A francia Stendhal és Balzac, az orosz Puskin és Gogol figyelme már a korabeli társadalmi viszonyokra irányul – Julien Sorel, Goriot apó, Anyegin és Akakij Akakijevics története ezzel együtt és ezáltal válik izgalmassá.

A magyar reformkor és romantika fejezetének alakjai már az általános iskolai tanulmányaitokban is kiemelt jelentőséggel bírtak. Katona József, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor és Jókai Mór roppant gazdag életműve azonban még bőven tartogat felfedezésre váró, érdekesítő olvasmányélményeket.

Mi, a tankönyv készítői Kosztolányival egyetemben szellemi tápláléknak tekintjük a könyvet, az olvasást. Reméljük, e tankönyv segítségével kedvet ébresztünk az olvasáshoz!

A szerzők

A tankönyv szerkezete

Az 1. kötet fejezetei:

A felvilágosodás irodalma

A 18. sz. magyar irodalma

A magyar felvilágosodás irodalma

Az európai és amerikai romantika irodalma

A 2. kötet fejezetei:

Az európai romantika és realizmus irodalma

Katona József: Bánk bán

A 19. század első felének magyar irodalma

Petőfi Sándor

Jókai Mór

A második kötet végén található a képjegyzék és a fogalommutató.

A fejezetek felépítése:

- ráhangolódást elősegítő nyitóoldal képpel, mottóval, felvezető kérdéssel;
- történelmi, kultúrtörténeti, irodalomtörténeti bevezető;
- a tárgyalt irodalmi művek bőséges szómagyarázatokkal;
- feldolgozást segítő kérdések, feladatok;
- tanulnivaló kiemelésekkel, külön keretben a definíciók;
- az érdeklődő tanulóknak kiegészítő tudnivalók kék betűvel szedve;
- motiváló, tantárgyi integrációra lehetőséget nyújtó érdekességek zöld háttérrel szedve;
- változatos, gazdag illusztrációs anyag;
- a fejezetek végén összefoglaló kérdések, feladatok;
- az érettségire való felkészülést szolgáló szövegértési feladatsorok.

A felvilágosodás irodalma

„A felvilágosodás az ember kilábalása a maga okozta kiskorúságából. Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék. Magunk okozta ez a kiskorúság, ha oka nem értelmünk fogyatékoságában, hanem az abbeli elhatározás és bátorság hiányában van, hogy mások vezetése nélkül éljünk vele. Sapere aude [szapere aude]! Merj a magad értelmére támaszkodni! – ez tehát a felvilágosodás jelmondata.”
(Immanuel Kant)

- Milyen képzetársításokat, gondolatokat ébreszt bennetek a „felvilágosodás” kifejezés? A válaszhoz vegyétek figyelembe a fenti Kant-idézetet is!

1. Mozgósítsátok történelmi ismereteiteket! Milyen események kapcsolhatók az alábbi dátumokhoz?
a) 1640 b) 1689 c) 1776 d) 1789
2. Mely nemzetek gyakorolhattak hatást a többire a felvilágosodás korában? (A válaszotokhoz és indoklásához használjátok fel az előző feladat megoldásait is!)

Az eddigi tanulmányaitok során már megfigyelhettétek, hogy a művészeteket, irodalmat, sőt általában a kultúrát a tudományosság nagyobb időszakokra, ún. művelődéstörténeti (vagy eszmetörténeti) korszakokra bontja. Ilyen korszaknak tekinthető az antikvitás, a – nem történelmi értelemben felfogott – középkor vagy éppen a reneszánsz, de ezek közé soroljuk a felvilágosodást is. **Ez a művelődéstörténeti korszak** – bár kezdetei a 17. századra nyúlnak vissza, utóhatásait pedig napjainkban is érezteti – **a 18. századi Európában élte virágkorát.**

A 17–18. század igen nagy változásokat hozott **Európa nyugati felén.** Angliában és Németalföldön, később Franciaországban **gazdaságilag** egyre inkább **megerősödött a polgárság, amely** a század folyamán **igyekezett megszerezni a politikai hatalmat is.**

A felvilágosodás mozgalma tehát összekapcsolódik a polgárság vagy polgárosodó rétegek előretörésével, amely szükségszerűen **a régi rend lebontását is jelenti.** A régi és az új közötti váltásban áll a legnagyobb jelentősége: **politikailag, társadalmilag és gondolkodásmódban is a modern világot készíti elő.**

A **felvilágosodás** az európai eszme- és művelődéstörténetnek az angol polgári forradalomtól (a 17. század második felétől) hozzávetőlegesen a nagy francia forradalomig (a 18. század utolsó évtizedéig) terjedő korszaka. Ugyanígy nevezzük az ebben a korszakban kibontakozó szellemi mozgalmat is. Mindkettő lényege, hogy az újkori filozófia és tudomány eszméi és eredményei mélyen áthatják a közéletet és a művészeteket (így az irodalmat is). A felvilágosodás ideológiája (nézetrendszere) a polgársághoz köthető, amely a modern demokráciák alapvető értékeit ebben a korszakban alakítja ki.

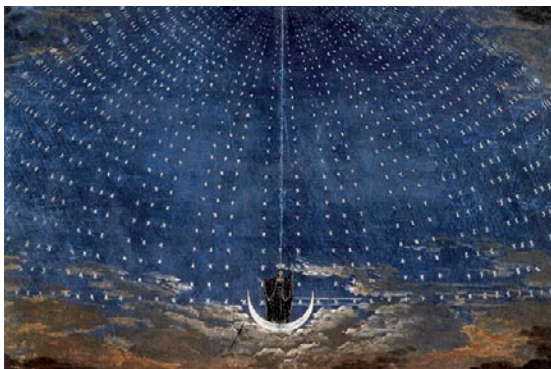
A felvilágosodás legfontosabb célkitűzésének a „fény” (tudás) terjesztését tartja, hogy ezzel eloszlassa az előző korszakok „sötéttségét”. Noha területenként eltérő jegyeket is mutat, jól **jellemezhető az alábbi nézetekkel, elképzelésekkel:**

Az ember elsődlegesen értelmes, gondolkodó lény. Bár vannak érzelmei is, ezek másodlagosak a rációhoz (értelemhez) képest. (Ezt a nézetet a 18. század második felében maguk a felvilágosodás követői is korrigálni kényszerültek.)

A felvilágosodás optimista korszak. **Az emberiség történelmét** egyfajta tökéletesedésként, **„felfelé ívelő” folyamatként értelmezi,** amely szakadatlan előrehaladást jelent az értelem végső győzelme felé. **Az embert eredendően jónak tételezik fel,** aki – amennyiben ismeri – az erkölcsi jót választja. Mivel legfőbb jellemzője az értelmessége, a boldoguláshoz, sőt **a boldogsághoz is elsősorban ismeretekre van szüksége. Vagyis az emberiséget a közboldogság állapotába a tudományok terjesztésével lehet eljuttatni. Ez a gondolat felértékeli** egyrészt

Tudod-e?

A „felvilágosodás” szavunk egy német kifejezésnek, az *Aufklärung*nak [áufklerung] a tükörfordítása. A korszak más nyelvű elnevezései is kapcsolatban állnak a „fény”, „világosság” szóval: pl. *les Lumières* [lé lümier], *Enlightenment* [inlajtnmónt]. Ennek oka, hogy úgy tartották, ez az időszak a „fény százada”, mely legyőzi a tekintélyelvűség és a babonáság sötéttségét.

a különféle **tudományokat**, másrészt a **pedagógiára**, azaz a nevelés tudományára **is ráirányítja a figyelmet**. A felvilágosodás ezért legtöbbször **a művészetnek is nevelő** (didaktikus) **funkciót tulajdonít**.

A felvilágosodás tagadja a megelőző korok világnézetét, értékeit. A múlt meghaladásának szándéka igen erős: **szembehelyezkednek mindazzal** – vagy legalábbis felülvizsgálják mindent –, **ami a régi rendszerhez tartozik**. Ezért lesznek **egyházellenesek** (hiszen az egyház a tekintélyelvűség legfőbb okozója és képviselője) és **antifeudálisok** (a feudalizmus társadalma irracionális és természetellenes kiváltságokra épül). Valamelyest **eltávolodnak magától a vallástól is**, bár ez csak kivételes esetekben jut el az istentagadásig (ateizmusig). **Legtöbbjük deista**, vagyis azt feltételezi, hogy a világot Isten megalkotta, de a továbbiakban az már a maga törvényei szerint működik, isteni beavatkozás nélkül. (A mechanika erőteljesen hatott az istenhit eme válfajára.) **Népszerű** ugyanakkor **a panteizmus is**, amely a természetben „feloldottan”, mindenütt jelenlévő Istenben hisz. A harmadik irányzat **a teizmus**, amely Istent az emberben lévő lelkiismerettel azonosítja.

A felvilágosodás nyomán olyan eszmék **verték gyökeret** az európai kultúrában, amelyek a mai napig meghatározóak. Ilyenek **a modern demokrácia alapját képező alapvető emberi és polgári jogok**, mint például az ember személyes sérthetlensége, a tulajdon szentsége, a jogi és törvény előtti egyenlőség eszméje és a lelkiismereti (gondolati és vallás-) szabadság.

9.1–2. kép •

Díszlettervek a *Varázsfuvola* egy 19. századi előadásához. Beszéljétek meg az opera cselekményét! Mi a véleményetek Sarastro és az Éj királynőjének szerepéről?

Fények és árnyak

A 18. század nemcsak a józan értelem fényének kedvezett, de a titkos társaságok létrejöttének virágkora is volt. Ezek a társadalom megújítása mellett a lét mélyebb titkait igyekeztek kifürkészni, s így nem vetették meg a transzcendens (túlvilági) erők segítségét sem. A titkos társaságok alapvetően a középkori templomos lovagok hagyományát folytatták. A két legjelentősebb rendnek a rózsakeresztesek és a szabadkőművesek számítottak. Az utóbbiak elnevezése éppen az új világrend építésére utal, amelyet a tagok mint kőművesek hoznak létre. Az 1717-ben első „páholy”-át megalakító szabadkőművesség mind a politikára, mind a művészetekre jelentős hatást gyakorolt. A francia szabadkőművesektől származik a hármas jelszó – szabadság, testvériség, egyenlőség – is. Az első magyar szabadkőműves páholy 1749-ben Brassóban alakult.

9.3. kép • Jelenet *A Da Vinci-kód* című filmből. A szabadkőművesség témáját számos könyv és film is feldolgozza. Gyűjtsetek ilyeneket!

A felvilágosodás filozófiai háttere

A felvilágosodás bölcseleti hátterében elsősorban az ún. ismeretelméleti irányzatok állnak. Ezek a nézetek arra keresik a választ, hogy miképpen szerez a megismerő elme (vagyis az ember) megbízható, biztos ismereteket a megismerendő dolgokról (vagyis a környező világról, illetve önmagáról). A 18. század filozófiáját a **racionalizmus és az empirizmus kettőssége** jellemezte.

A két filozófiai irányzat közül a **racionalizmus** nyert hamarabb konkrét (és modern) megfogalmazást. Alapjait még a 17. században René Descartes [róné dé-kárt] (1596–1650) francia matematikus és filozófus fektette le *Értekezés a módszerről* című írásában.

A **racionalizmus** a biztos ismeretek forrásának az emberi értelmet és a gondolkodás képességét tartotta. Elnevezése is a latin *ratio* [ráció], azaz „ész”, „értelem” szavakból származik. A racionalizmus szerint a gondolkodás képessége az embernek veleszületett (latinul *a priori*) tulajdonsága. Ezért bár elvileg mindenki képes lenne arra, hogy megbízható ismeretekre tegyen szert, fontos, hogy az ember helyesen gondolkodjék. A racionalisták azzal, hogy az értelemre helyezték a hangsúlyt, a megismerő ént állították az érdeklődésük középpontjába. Gondolkodásuk meghatározó jellegzetessége éppen ezért a matematikához hasonlóan a dedukció, amely egy általános, megkérdőjelezhetetlen tételből (axiómából) indul ki, és azt érvényesíti az egyedi esetekben.

Noha a racionalizmus összetettebb filozófiai irányzat, a 18. században leggyakrabban már csak a józan ész tiszteletét értették alatta.

A descartes-i módszer

Descartes értekezésében abból indul ki, hogy mivel a gondolkodó kezdetben nem tudja, hogy helyesen elmélkedik-e, legjobb, ha mindent kétellyel szemlél. Így módon csak egyetlen dolgot nem lehet kétségbe vonni: azt, hogy van egy olyan valaki, aki kételkedik. Ebből származik az elhíresült descartes-i szállóige minden kétely felett álló igazsága: *Cogito ergo sum* [kogitó ergo szum], „Gondolkodom, tehát vagyok”. Ezután azokat az ismereteket, amelyeket ehhez hasonlóan értelemmel be tud látni az ember, igaznak fogadhatja el.

Bizonyos értelemben hasonló gondolatokkal találkozhatunk a szintén francia Blaise Pascal [blez pászkál] (1623–1662) nézeteiben is. Pascal ugyanis szintén a gondolkodásban látta az ember kivételes képességét.

10.1. kép •
René Descartes

10.2. kép •
Az *Értekezés a módszerről* egyik kiadásának címlapja

10.3. kép •
Blaise Pascal.
Pascal nevét a fizika- és matematikatörténet is őrzi. Nézz utána, hogy milyen találmánnyal, felfedezéssel összefüggésben!

Az angol filozófia szülötte volt a 18. században a másik meghatározó ismeretelméleti irányzat, **az empirizmus**.

Az **empirizmus** központi tétele, hogy az emberi ismeretek egyetlen forrása a külvilágra vagy önmagunkra vonatkozó közvetlen (érzékszervi) tapasztalat. Az elnevezés is erre utal, hiszen a görög *empeiria* („tapasztalat”, „észlelés”, „megfigyelés”) szóból származik. Az empirizmus módszere tehát a kísérleti természettudományokéhoz hasonlóan az indukció: megfigyelésekből szűr le általános következtetést, amelyet azután próbával (kísérlettel) ellenőriz.

11.1. kép •
John Locke

Az empirizmus legfontosabb képviselője az angol **John Locke** [dzson lák] (1632–1704), aki ismeretelméleti nézeteit az *Értekezés az emberi értelemről* című tanulmányában fejtette ki. Szerinte az újszülött elméje tiszta lap (angolul *white paper* [vájtt pépör]) vagy latin kifejezéssel *tabula rasa* [tabula ráza], amely a későbbi életszakaszokban íródik tele tapasztalatokkal.

A szenzualizmus

A locke-i állítás: „Nincs semmi az értelemben, ami nem volt előbb az érzékletben” merev értelmezése az empirizmus szélsőséges változatát, a szenzualizmust (a latin *sensus* [szenzusz], azaz „érzék” szóból) irányzatát eredményezte. Ennek képviselője volt George Berkeley [dzsordzs borkli] (1685–1753) és David Hume [dévid hjúm] (1711–1776) is.

11.2. kép •
David Hume

Stílusirányzatok a felvilágosodás korában

- ?** 1. Készítsetek idővonalat! Jelöljétek be rajta az eddig tanult művelődéstörténeti korszakokat, majd az azokban uralkodó stílusokat is! Eleveintsétek fel, hogy mi a különbség a korstílus és a stílusirányzat fogalma között!

Azok a művészettörténeti korszakok, amelyekkel az eddigi irodalomórákon találkozhattatok, egyben korstílusok is voltak. Ezzel szemben **stílusirányzatokról** vagy stílusáramlatokról **beszélhetünk** például a felvilágosodás korának egymás mellett élő művészeti áramlatai, a **klasszicizmus**, a **szenzualizmus** és a **romantika** esetében. Ezek hatása ugyanis nem terjedt ki minden művészeti ágra.

A klasszicizmus

- ?** 1. Idézzétek fel a francia klasszicista drámáról tanultakat! Gyűjtsétek össze a füzetekbe a legfontosabb poétikai szabályokat!
2. Ismételjétek át, hogy mit tanultatok a horatiusi *ars poeticáról*!

Az irányzat a latin *classis* [klasszisz] (jelentése eredetileg „osztály”, majd „elsőrangú”, „kiváló”, „klasszis”) szóról kapta elnevezését, mert programszerűen igazodik az általa kivételes értékűnek vélt klasszikusokhoz, vagyis az antikvitás művészetéhez. A kifejezést ma az irodalomtörténet két, egymással összefüggő értelemben használja.

Tágabb értelemben klasszicizmusnak nevezzük azt a művészettörténeti korszakokon átívelő törekvést, amelynek célja, hogy visszanyúljon a példának tekintett antikvitás kiválóságaihoz. Ebben az értelemben klasszicizál a reneszánsz, sőt a barokk is; de egyfajta klasszicizmus megfigyelhető még a 20. századi irodalomban is.

Szűkebb értelemben viszont a kifejezés azt a 17. századi Franciaországból kiinduló, majd a 18. században egész Európában általánosan jellemző stílusirányzatot jelöli, amelyet pontosabban felvilágosult klasszicizmusnak nevezhetünk.

Könyvünk ebben a fejezetben a szűk értelemben vett klasszicizmus jellemzőit foglalja össze.

A felvilágosodás korának klasszicizmusa a racionalizmus filozófiai irányzatára épül. A klasszicista elméletírók és művészek hittek abban, hogy **az emberi értelem** az antik művek elemzése során **képes leszűrni belőlük a remekművek létrehozásának szabályait.** Ismerték ezenkívül az ókori szerzők (Arisztotelész és Horatius) poétikai írásait; úgy tartották, az egyes alkotóknak az ezekben megfogalmazott szabályokat kell tiszteletben tartaniuk és követniük. A klasszicista felfogás tehát **nem a műalkotás eredetiségét, hanem** annak megalkotottságát, **a műgondot értékeli** elsősorban.

A követendő szabályok a műalkotások minden részletére kiterjedtek. Ezek szerint a **kompozíciónak** – bármilyen művészeti ágról is van szó – világosnak, áttekinthetőnek, **kiegyensúlyozottnak és harmonikusnak kell lennie. A klasszicista alkotás követelménye a valóságosság is:** a művésznek meg kell találnia az utánczás és az eszményítés közötti kényes egyensúlyt. Az egyes hangulatok, **hangnemek** (például az emelkedett és a gúnyos) **nem keveredhetnek** a művön belül, ezeket ugyanúgy el kell választani egymástól, mint a világos és sötét részeket egy festményen. Ugyanez a „tisztaság” jelenik meg a műfajokat illetően is: a klasszicizmus **szigorúan betartja** az Arisztotelész és Horatius által sugalmazott **műfaji határokat és hierarchiát.** Ennek értelmében a legnemesebbnek tartott irodalmi műfajok a drámában a tragédia, az epikában az eposz, míg a lírában

12.1. kép •

Antonio Canova:
Ámor és Psyché
(1793)

12.2. kép •

Jacques Louis David:
Napóleon átkel az Alpokon (1804)

13.1–2. kép • A párizsi Panthéon kívülről és belülről. Hogyan idézi meg az épület az antik görög és római építészetet? Beszéljétek meg!

a (horatiusi) óda. Kedveltek továbbá az antikvitásból ismert más műfajok is: az epigramma, az episztola, a tanköltemény és az állatmese. A felvilágosodás pedagógiai céljai a klasszicizmusban találkoznak a horatiusi ars poetica (a műalkotásnak egyszerre kell gyönyörködtetni és tanítást közvetíteni) követelményével. Ez azt eredményezni, hogy **a művek mindig tartalmaznak valamilyen tanító (didaktikus) szándékot**. Ezért van szükség az eszményítésre és emelkedettségre is, de a nevelő célzat hatással van a művek tartalmára is. A klasszicista írók műveikben szívesen írnak filozófiai tételekről, de kedveltek a főszereplő erkölcsi kibontakozását, fejlődését bemutató történetek is.

- ?**
1. Alkossatok 4-6 fős csoportokat, majd minden csoport válasszon egy-egy művészeti ágat! Kutassatok fel minél több klasszicista művészt és alkotást a választott művészeti ágból! Az eredményeket összegezzétek táblázatban!
 2. Hogyan viszonyulnak a valószerűség klasszicista igényéhez az alábbi idézetek? Beszéljétek meg!

„Győzz meg, hogy ami látszik, az való;
Akkor neved költő lesz, nem csaló, – [...]”
(Arany János: Vojtina ars poetikája)

„Te jól tudod, a költő sose lódit;
az igazat mondd, ne csak a valódit [...]”
(József Attila: Thomas Mann üdvözlése)

13.3. kép • Isis templomának feltárása Pompejiben. A klasszicizmusnak új lendületet adtak a 18. század közepén meginduló pompeji és herculaneumi ásatások

A magyar felvilágosodás irodalma

*„A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísze
a nemzeteknek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe,
mind hív fenntartója s ébresztője.”*

(Kazinczy Ferenc)

- Szerintetek a nyelven kívül milyen tényezők határoznak meg egy-egy nemzetet? Beszéljétek meg!

A felvilágosodás Magyarországa

1. Olvassátok el a következő részletet! Hogyan értelmeznétek a felvilágosodásról tanultak ismeretében?
2. Csokonai verse 1795-ben született. Miért biztathatja vigadásra a költő a magyarokat? Beszéljétek meg!

Vigadj, Magyar haza! [...]
Vége van már, vége a hajdani gyásznak,
Lehasadoztak már a fekete vásznak,
Melyeket a fényes világosság előtt
A hajdani idők mostohás keze szőtt.
Az eltépett gyásznak rongyainál fogva
Tündöklük egy nyájas hajnal mosolyogva.
Setét völgyeinkre sугárit ereszti,
Mellyel a megrögzött vak homályt széllyeszti.
Biztatja hazánkat vidámító képe;
Hogy már a Magyarok napja is kilépe,
S rövid időn felhág egünk Délpontjára,
Hogy világosságot hintsen valahára.
Kelj fel azért, Magyar! álmodból serkenj fel,
Már orcáidra süet e nyájas égi jel. [...]
Idvez légy, szép hajnal! ragyogtasd fáklyádat,
Víg egünkön mutasd mosolygó orcádat. [...]
Ezt minap egy jámbor Magyar énekelte,
S benne a huszadik századot képzelte.
Ne is félj, óh Magyar, talám akkorára
Boldogabb Nap jön fel reád valahára:
S aki mérget forral Hazádnak ellene
Megveri a Magyar Seregek Istene.

(Csokonai Vitéz Mihály: Magyar! Hajnal Hasad!)

102.1. kép • Az Ágisi tragédiája (1772) ókori spártai környezetben játszódik, az abszolutista államberendezkedés ellentmondásosságát dolgozza fel

Az idők és jellemzői

A magyar felvilágosodás időszaka a 18. század utolsó három és a 19. század első két évtizedére tehető. 1772-ben a testőríró **Bessenyei György**nek négy kötete is napvilágot látott, köztük az **Ágisi tragédiája**. Hagyományosan ehhez az esztendőhöz szokás kötni a hazai felvilágosodás kezdetét, noha éles határvonalról nem beszélhetünk. E korszak legfőbb jellemzője, hogy kulcsszerepet játszik a **nemzeti nyelv és kultúra** védelme, illetve felvirágoztatásának szándéka.

A nyelvi-kulturális irányultság mellett jelentkeztek politikai törekvések is, de ezeknek a köztársasági mozgalom felszámolása (1795) véget vetett. A felvilágosodás lendületének átmeneti megtörése után az 1810-es évektől – Kazinczy vezérletével – ismét csak a nyelv ügye kerülhetett a középpontba. A **nyelvújítási mozgalom** eredményei zárják a magyar felvilágosodást, melyet szintén nem élesen elkülöníthetően (1825–1830-tól) a történelmi reformkor és nemzeti romantika korszaka követ.

Miért járt nálunk Montesquieu?

Montesquieu [monteszkió] (1689–1755) a francia felvilágosodás egyik első nagy alakja. A *törvények szelleméről* című munkájában a szabadság előfeltételeként a hatalmi ágak (törvényhozói, végrehajtói, bírói) szükségszerű szétválasztását nevezi meg. Montesquieu utazásai során Magyarországon is megfordult. 1728-ban három héten át ismerkedett a történelmi Magyarország bányáival, miközben – saját bevallása szerint – feltett szándéka volt, hogy olyan régi szokásokat és intézményeket tanulmányozzon, amelyeket Franciaországban legfeljebb az ősei ismerhettek.

Járjatok utána, hogy mi a címe Montesquieu legismertebb szépirodalmi művének!

103.1. kép • Montesquieu

Történelmi háttér

A 18. században a Habsburg Birodalom és a benne függő helyzetben lévő Magyarország egyre inkább lemaradt a nyugati államokhoz képest. Uralkodásának második felében **Mária Terézia**, majd **II. József** azonban megkísérelték a felzárkóztatást. Az uralkodó – számottevő polgárság híján – maga kezdeményezett olyan **reformokat**, amelyek elősegíthetik a gazdasági és társadalmi fejlődést, de úgy, hogy közben ne veszélyeztessék a feudális társadalmi rendet. Másképpen megközelítve: **a felvilágosodás eredményeit csak korlátozottan, ellenőrzöttan és hatalmi erővel alkalmazták.** Ez a politika végül birodalmi szinten megbukott, ugyanakkor megteremtette azt a közeget, amelyben a felvilágosodás eszméi hazánkban is elterjedhettek.

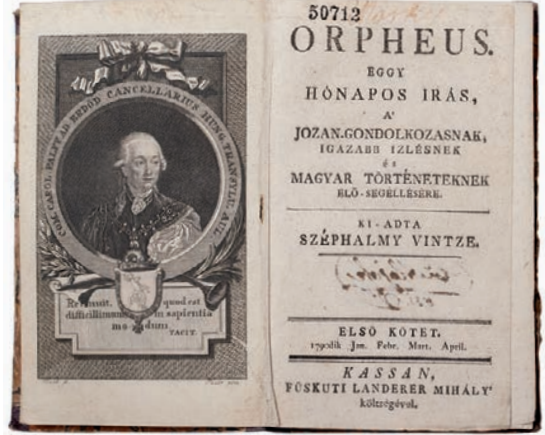
A hazai helyzet ellentmondásossága tehát abból fakad, hogy **a polgárság ideológiája**, a felvilágosodás nálunk leginkább csak az arra fogékony és ahhoz hozzáférő **nemesség körében terjedhetett el.** A felvilágosodás híveivé és hirdetőivé azok váltak, akik – időnként a rendi érdekek fölé emelkedve – felismerték a változások szükségességét. Néhány főúri család, **a középnemesség egy csoportja** és egy szűk körű, alacsonyabb származású értelmiségi – ebből a körből kerültek ki **a magyar felvilágosodás képviselői.**

Az irodalmi élet szerveződése

A Habsburg Birodalmat ért sorozatos külpolitikai kudarcok hatására felerősödött az uralkodó és a magyar nemesség egymásra utaltságának tudata. Mária Terézia egyre inkább törekedett arra, hogy a magyar uralkodó osztályt maga mellé állítsa. **Bécsben** a nevét viselő **Theresianumban** [teréziánium] 1749-től magyar nemes ifjak nevelkedhettek, hogy magasabb műveltséghez jutván alkalmasak legyenek köztisztviselői állások betöltésére.

103.2. kép • Bécs a 18. században

104.1-3. kép • Az első magyar nyelvű újság, a *Magyar Hírmondó* 1780-ban indult Pozsonyban. Tíz évig működött, hazai és külföldi hírek, könyvismertetések jelentek meg benne. 1788-ban, Kassán kezdte meg működését az első magyar nyelvű folyóirat, a *Magyar Museum*. Az irodalmi-közéleti kiadvány szerkesztői Batsányi János, Kazinczy Ferenc és Baróti Szabó Dávid voltak. A *Magyar Museum*ból való kiválása után Kazinczy irodalmi folyóiratot szerkesztett *Orpheus* címmel (1790–92). A Kármán József és Pajor Gáspár által szerkesztett *Uránia* című folyóirat (1794–95) elsősorban a nők nevelését és eredeti magyar nyelvű munkák közzétételét tűzte ki céljaul

Az 1760-ban felállított **magyar nemesi testőrség** is a kapcsolat elmélyítésére jött létre. A főleg középnemesi származású fiatalok többéves bécsi tartózkodásuk idején a nyugati kultúra minden friss eredményéhez hozzájutottak, megalapozták katonai vagy hivatali előmenetelüket. A 19. század elejéig a **magyar sajtó egyik központja** is Bécsben volt.

A magyar irodalmi élet kialakulása szempontjából úttörő szerepű Bécs mellett a későbbiekben további **irodalmi központok és alkotói csoportok** szerveződtek például **Kassán, Széphalmon és Pesten**. Az olvasóközönség bővülésének köszönhetően **megjelentek az első hírlapok és folyóiratok, és egyre nagyobb számban jelentek meg könyvek** és más kiadványok.

A felvilágosodás időszakának fontos fejleménye, hogy az írott kultúrában egyre inkább **különválnak a tudományosság és a szépirodalom. A kor jellemző műfajai a verses levelek és a gondolati költemények. A szélesebb olvasóközönség igényeit a regény szolgálta ki.**

A korszak irodalmát a **stílusirányzatok sokszínűsége, a klasszicizmus, a rokokó, a szentimentalizmus** és a kezdődő **népiesség** együttélése jellemzi.

Egy különleges irodalmi barátság

Gróf Fekete János, a Theresianumban nevelkedett arisztokrata ifjú francia nyelven írott verseit elküldte Voltaire-nek bírálatra. 1767-től 1769-ig hétszer váltottak levelet. Voltaire udvariasan és a költeményeket méltányolva válaszolt. Hogy ebben része volt-e a tokaji bornak, melyet Fekete rendszeresen mellékel írásaihoz, nem tudni. Az viszont bizonyos, hogy a pontosan adagolt 100 palackos szállítmányok jó helyre kerültek. Voltaire ezeket mindig külön megköszönte, egyszer azzal a megjegyzéssel, hogy a Genfi-tó partján nem terem hasonló sem. Hálálkodásában egyszer egyenesen az életét köszönte Feketének: halálos betegségéből – ha nem is magyar rajongójának költészete – de bora mentette meg.

Melyek hazánk híres bortermelő vidékei? Beszéljétek meg!

104.4. kép • Tokaji borospincék

Az európai és amerikai romantika irodalma

„...ez a fájdalom tulajdonképpen a vágyakozás, amely
az embernek más, magasabb rendű létet ígér.”

(E. T. A. Hoffmann)

- Próbáljatok összefüggést találni a fejezet mottójaként szereplő Hoffmann-idézet és a kép között!

A romantika kora a művészetekben

A romantika fogalma

1. Olvassátok el az alábbi idézetet, majd oldjátok meg a feladatokat!

- Mely korszakokkal szembeállítva határozza meg a szerző a romantikát?
- Miben különbözik a görög embereszmény és az idézetben szereplő modern személyiség?
- Frissítsétek fel eddigi ismereteiteket a romantikáról! Gyűjtsétek össze minél több szerzőt és címet a képzőművészet és irodalom területéről!

„Minden élő mozgás játékának lényege az összhang és az ellentét. [...] Akik ezt elfogadták, a modern művészet sajátos szellemére – szemben az antikkkal vagy klasszikussal – kitalálták a romantikus nevet. [...] A régiek költészete a birtoklás költészete volt, a miénk a sóvárgásé. Az szilárdan a jelen talaján áll, ez viszont emlékezés és sejtelem között ringatózik. [...] A görög embereszmény az erők tökéletes egysége és aránya, a természetes harmónia volt. A modernek ezzel szemben tudatára jutottak annak a belső megosztottságnak, amely ezt az eszményt lehetetlenné teszi; költészetük tehát arra törekszik, hogy a két világot, a szellemit és az érzékit, melyek közt magukat megosztottnak érzik, kibékítsék egymással.”

(August Wilhelm von Schlegel: A drámai művészetéről és az irodalomról
– Rónay György fordítása)

A **romantika** az utolsó igazi korstílus: Európa nagy részén elterjedt a 19. században, és egyaránt felfedezhető az irodalomban, a képzőművészetben, az építészetben, a zenében és az öltözködésben. A klasszicizmus ellenhatásaként tűnik fel a 18. század utolsó harmadában, és uralja a 19. század első felét.

182.1. kép • Friedrich von Schlegel (1772–1829), a korai német romantika egyik szellemi vezére

A század második felében a realizmussal vetélkedve-együttelve fejlődik tovább, sok helyen (például Magyarországon) még a század végén is erőteljes a hatása. Szorosabb értelemben (tudományos szakkifejezésként) tehát a romantika egy sokrétű irányzatot jelent, de a fogalom a **köznyelvben** is meggyökeresedett. Az **érzelmes, ábrándos** lelkű személyiséget, különlegesen megható helyzeteket, helyszíneket illetjük a romantikus jelzővel – ebben az értelemben a romantika kortól független jelenség.

A romantika a **regény jelentésű roman** szóból ered. A *romantic* ('romantikusz') szót Angliában kezdték használni festői tájak, regénybe illő események jelölésére – eleinte elítélő értelemben. **Az új irodalmi irányzat megnevezésére** a német Friedrich **Schlegel** [frídríh slég] **használta először** 1798-ban.

A történelmi-társadalmi háttér

A romantika térben és időben nagy különbségekkel való elterjedésének magyarázata, hogy e korszak Európája történelmi, társadalmi és gazdasági tekintetben egyaránt roppant változatos képet nyújt. A történelmi események közül első helyen a **francia forradalmat** (1789–1795) és a szinte egész Európát érintő **napóleoni háborúkat** (1798–1815) szokás emlegetni, a társadalmi-lélektani alapok közül pedig az **ezek nyomában járó kiábrándulást**.

183.1. kép • François Gérard [zsérár]: Az austerlitz-i csata (1810). Napóleon az egyik legfényesebb győzelmet aratta 1805-ben az ún. három császár csatájában I. Sándor orosz cár és I. Ferenc osztrák császár csapatai felett. Milyen képi eszközök közvetítik az esemény drámaiságát?

Angliában már a 17. század közepén lezajlott a polgári forradalom, másik végletként pedig ott áll a cári önkényuralom Oroszországa, ahol csak 1861-ben szüntették meg a jobbágyságot. **Gazdasági** tekintetben is hasonló **szélsőségeket** tapasztalunk: Nyugaton az **ipari forradalom** a 19. század közepére már nagyjából lezajlott, keletebbre csak ekkor kezdett kibontakozni. Európa középső régiójának feudális jellegű gazdaságát és társadalmát a közttes, átmeneti állapot jellemezte. A 19. század húszas, harmincas, negyvenes éveiben Európa-szerte fellángolt **forradalmak és szabadsághüzdelmek** is különböző indíttatásúak.

Ezek után érthető, hogy miért nehéz a romantika koráról egységes érvénnyel beszélni. Egyesek egyenesen úgy vélik, hogy a romantika helyett a romantikák kifejezést kellene használni, értve ez alatt az **egyes népek, nemzetek meglehetősen különböző romantikáit**.

A korszakot eszmetörténeti szempontból a **liberalizmus** és a **nacionalizmus** határozza meg. A liberalizmus ('szabadelvűség') politikai mozgalom és eszmerendszer; az egyén szabadságának kiteljesítését, a társadalmi egyenlőséget, a gazdasági modernizációt tűzi ki célul. A nacionalizmus olyan politikai és ideológiai irányzat, mely a nemzeti kérdést állítja a politikai-társadalmi küzdelmek középpontjába.

183.2-3. kép • A manufaktúrákat felváltó gyárak új lendületet adtak a termelésnek

A romantika előzményei

184.1. kép • James Macpherson (1736–1796), az *Osszián* név alatt megjelent művek szerzője

A romantika **közvetlen előzménye a szentimentalizmusban** és a vele több szempontból rokonítható **Sturm und Drang** mozgalmában keresendő. A **szentimentális levélregények** (Richardson Pamelája, Rousseau Júliája, Goethe Werthere) a romantika lelkiségének alapmotívumai közül már többet is felvonultatnak. Ilyen az ész ellenében hangoztatott **szív hatalma**, a városi civilizációból és társasági életből a vad, fenséges **természet védelmébe való visszahúzódás**, a **falusi világ** és a **népi életmód iránti vonzódás**.

A szentimentalizmus érzelmkultusza utat nyitott egy újfajta költészetfelfogásnak. A 18. század végétől a korábbi művészi minták követése helyett a művész érzéseinek, hangulatának, **világhoz való viszonyának** megragadása, **kifejezése** lett a legfontosabb cél. Az a gondolat, hogy egy mű az alkotójának érzelmeit közvetíti, valójában a romantika korából származik.

Szintén fontos jellemzője a romantikának az **ősi, nemzeti múlt** irodalmi **hagyományainak** kutatása, **felfedezése**. Az érdeklődés felkeltésében meghatározó szerepe volt az 1760-as évek elején megjelent „Ossziának”. Az első mű teljes címe szerint „a skót felföldön gyűjtött ősi költészet töredékei” ezek – szerzőjük pedig a 3. században élt **Osszián** nevű kelta dalnok. A költeményeket két ossziáni eposz megjelenése követte. Mire kiderült, hogy valójában egy skót költő, **James Macpherson** [dzsémzs m(e)kfó(r)szn] „hamisítványai” ezek, Osszián már meghódította Európát, a **mítoszteremtés** pedig ragadós példává vált.

A romantikát készítek elő a 18. század utolsó harmadában és a 19. század elején népszerű rémtörténetek és kísértethistóriák, az úgynevezett **gótikus regények** is. Az elnevezés onnan származik, hogy a cselekmény hátterét, környezetét a középkori gótikus kastélyok, illetve az ezekhez társított képzetek szolgáltatják: a sötétség, a titokzatosság, az erőszak. A gótikus borzalomkultusz azáltal vált a romantika előkészítőjévé, hogy ráirányította a figyelmet **az emberi lét transzcendens, irracionális vonatkozásaira**. A középkori helyszínek a romantika **múlt felé fordulását** is megelőlegzik.

1. Keresd meg azt a részt Goethe levélregényében, amelyben Werther Ossziánt olvas Lottének! Milyen hatást gyakorol a szöveg a szereplőkre?
2. Mi volt Werther kedvenc olvasmánya a történet első felében?

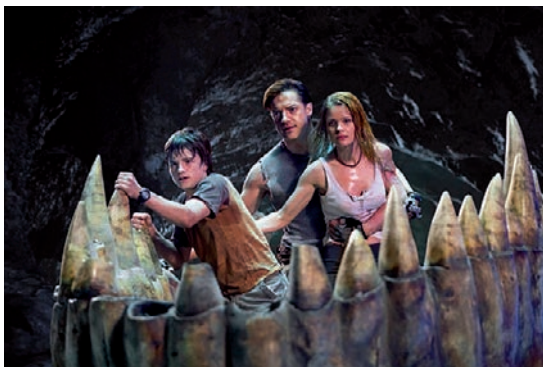
Osszián és a magyarok

Osszián divatja hozzánk némi késéssel ért el. Batsányi ugyan már 1788-ban közzétette fordításrészleteket, de az első teljes fordítást Kazinczy csak 1815-ben publikálta. Annál gyorsabban nőtt a „kelta bárdd” népszerűsége: a mű lelkisége ugyanis nagyon közel állt ahhoz a nemzeti hajlamhoz, melynek lényege, hogy a múlton merengés történelmi pesszimizmussal párosul. Az időközben bebizonyosodott „hamisítás” ténye egyáltalán nem zavarta a hazai írókat és olvasókat. Vörösmarty korai epikus művein egyértelműen érződik Osszián hatása, Petőfi és Arany a legtermészetesebb módon kezeli Homérosszal egyenrangú szerzőként.

Szerinted beszélhetünk-e hamisításról, amikor eredeti mű születik álneven, és a szerző éppen a saját nevének nem szerez dicsőséget?

184.2. kép • Gérard: *Osszián a Lora partján hárfája hangjával megidézi a kísérteteket* (1801)

185.1. kép • Jelenet a Jules Verne regényén alapuló, *Utazás a Föld középpontja felé* című filmből. Az időben, térben vagy a fantázia világában való utazás témája a romantika óta népszerűségnek örvend

185.2. kép • A *Twilight* című film egy jelenete. A vámpírtörténeteken túl milyen műfajok előzményének tekinthető még a gótikus regény? Beszéljétek meg!

Általános jellemzők

A felvilágosodás és a klasszicizmus az ésszerűséget és a szabályszerűséget tisztelte – időnként túlzottan is. A romantika az emberi természet időlegesen elfojtott másik oldalát, az érzelmességet és az **ösztönösséget** juttatta uralomra – nem meglepő, hogy időnként hasonló **túlzásokba** esve. Ennek köszönhetően felerősödik az irodalmi művek vallomások jellege. A belső világot természeténél fogva föltárhozó líra válik az elsőrendű műnemmé, de megfigyelhető a másik két műnem „lirizálódása” is.

A másik lélektani mozgatórugó abban keresendő, hogy a Nyugat-Európában hatalomra került polgárság egyre kevésbé érezte jól magát az önmaga teremtette világban. Illúzióit veszve élte a szürke hétköznapokat, megtapasztalta a pénz kegyetlen uralmát, riadtan szemlélte az egyre növekvő és az iparosodás nyomán egyre embertelenebbé váló városokat. Nem csoda, hogy az **elvágyódásban** keresett menedéket. **A képzelet, az álmok, a művészet segítségével próbált elmenekülni** a kiábrándító valóságból.

A romantikus elvágyódás gyakorta csak valami **megfoghatatlanra, a végtelenben létezőre** irányul, de jól körülírható formái is léteznek. A **menekülési** lehetőséget a **térben** és az **időben** is lehet keresni.

A romantikus lélek mindenre fogékony, ami **egzotikus**: a távoli keleti és délszaki vagy éppen amerikai világban a **különöset**, furcsát, **rendkívülit** kedveli. (A különleges tájak iránti vonzódás a Hortobágy pusztáját is egzotikussá avathatja például egy alpesi ember szemében.) A természeti környezet az előbbieknél elérhetőbb menekülési tér. A természet a romantika korában azonban többet jelent a visszavonulás, kivonulás esélyénél. **A természetet a romantikus személyiség lelkének tükré**, egyébe olvadva, együtt változva léteznek.

A történelmi múlt **eszményített időszakává a középkor** válik: mindenekelett a lovagvilágért és a gótikáért lelkesednek. A **nemzeti múlt** legizgalmasabb kérdéseit a gyökerek, az **eredet kutatásában** találják meg. Így fordul a figyelem egyre erőteljesebben a **népi művészet és költészet** felé, mert ezeket tartják az ősi, romlatlan nemzeti kultúra hordozójának.

Elsősorban Európa középső és keleti részén, ahol a nagy társadalmi változások még nem következtek be, az **utópisztikus** ('eszményinek elképzelt') **társadalmi jövő** is gyakori téma.

Tudod-e?

A romantikus művészet az irodalomból fejlődött ki, de a romantikusok a zenét tekintették a legnemesebb művészeti ágnak. Ennek egyik oka, hogy a valóságot különböző módon imitáló ('másoló') művészetekkel szemben a hangszeres zene teljesen eredeti.

186.1–2. kép • Caspar David Friedrich Rügeni sziklák, ill. Fa hollókkal című festményei. A romantikus tájbrázolás jellemző változatai: az egyik a természet fenségét, a másik baljóslatú zaklatottságát jeleníti meg

1. A romantikus elvágódásnak melyik típusát ismered fel a német költő, Johann Ludwig Tieck [Johán ludvig tík] (1773–1853) költeményének részletében?

VÁGYAKOZÁS

„[...] Ó jaj, hogy áhít szüntelen,
te ismeretlen föld, szívem.
Soha sem jutok tehozzád,
vágyam bárhogy is hevít!
Tenger nem sodor vitorlát,
mely fürgén feléd repít?
Szem nem járta messzeségek! –
Rajtam súlyos kötelékek,
csak ha álom száll szememre,
látom partotok derengve. [...]”
Mért e vágyak?
epedések?
Könny, temérdek,
ó, ha támad,
messze áhít,
hol az ég szebb
fénye csábít.”

A romantikus művész

A korszak általános jellemzője az egyén, **a személyiség előtérbe kerülése**, felértékelődése. A romantikus művész fokozottan testesíti meg mindezt: ő az elődöktől és kortársaitól független, saját útját járó, **eredeti alkotó, az ösztönös zseni**. Szabadságában áll bármi, **szabályok és korlátok nélkül** valósítja meg önmagát. Nem tervez, hanem teremt, ihlető módszere az **intuíción** (‘öszönös megérezés, a dolgok mélyére látás’).

187.1–2. kép • Carl Spitzweg
A szegény költő és Az író című festményei a művész figuráját és a hozzá kapcsolódó szimbolikus tárgyakat helyezik a középpontba. Melyek ezek?

Formai-esztétikai jellemzők

A romantikusok szabadságimádata nemcsak társadalmi tekintetben, hanem a művészetre vonatkozóan is érvényesül. Nem a kialakult formákhoz igazítják a mondandót, hanem fordítva: a műalkotás tartalma alakítja a formát. **Elmosódnak a műfaji határok**, a korra jellemző **kevert műfajok** jönnek létre (pl. verses regény, drámai költemény, elégikus óda). A gondos szerkesztés elvét elvetve a **töredékes-ség, befejezetlenség** érzetét keltő művek jelentik a követendő példát.

A szenvedélyes alkotó csak **szélsőségekben** képes gondolkodni és érezni: **el-lentéses lelki tartalmak** kerülnek egymás mellé és egymással szembe; az epikus művek jellemei például szélsőséges végleteket képviselnek, vagy hirtelen, gyökeresen változnak meg. A korlátlanul szárnyaló fantázia elképesztő **kalandokat, váratlan fordulatokat**, meghökkenítő képeket, szituációkat szül, a **különleges látomásokat** pedig inkább csak átérezni lehet, mint megérteni.

- ?
1. A romantikára jellemző kulcsfogalmak felhasználásával készíttetek rendszerező gondolattérképet!
 2. Vitassátok meg, mi mindent sorolhatunk az eredetiség fogalmkörébe!

A szalonok világa

A szalon eredetileg főúri fogadószobát jelentett, majd a társas szórakozás színtereként szolgált, ahol esetenként nagy horderejű társadalmi változások eszméi előkészítése zajlott. Az arisztokrata szalonélet virágkora a francia forradalmat megelőző időszakra tehető. Egy-egy ilyen szalon akár napi rendszerességgel fogadta a politikáról, művészetekről szívesen eszmét cserélő vendégeket. Az összejövetelek vonzerejét az adta, hogy teret engedtek a szabad véleménynyilvánításnak.

A polgárosodás nyomán a meghatározó szalonok is a nagypolgári réteg vonzáskörében kezdtek működni. A vagyonos házigazda egyben a művészek pártfogója is lett:

a tekintélyesebb szalonok között valóságos versengés alakult ki a kor nagy művészeinek megnyerésére. A filozófia és a művészet friss eszméinek terjesztésében hasonló szerepet töltöttek be az olvasókörök is: előfizetői díj ellenében az olvasókör tagjai hozzájuthattak a legnépszerűbb kiadványokhoz, és megvitathatták azok tartalmát.

187.3. kép • Jelenet egy 19. századi orosz szalon életéből

Előszó	5
--------------	---

A felvilágosodás irodalma

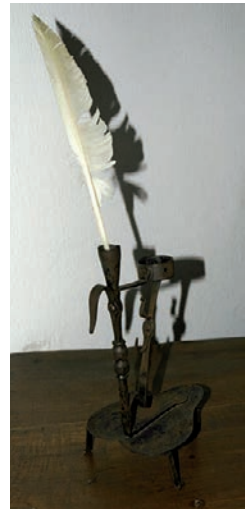
A felvilágosodás irodalma	8
Az angol felvilágosodás	17
Daniel Defoe	18
Jonathan Swift	28
A francia felvilágosodás	43
Voltaire	44
Jean-Jacques Rousseau	53
A német irodalom a felvilágosodás idején	62
Johann Wolfgang Goethe	63
Összefoglaló kérdések, feladatok	84

A 18. század magyar irodalma a felvilágosodás előtt

A kuruc kor költészete	86
Mikes Kelemen	93

A magyar felvilágosodás irodalma

A felvilágosodás Magyarországa	102
Bessenyei György	105
Batsányi János	110
Kazinczy Ferenc	116
Kármán József	119
Csokonai Vitéz Mihály	126
Berzsenyi Dániel	157
Összefoglaló kérdések, feladatok	179

Az európai romantika irodalma

A romantika kora a művészetekben	182
A német romantika	188
E. T. A. Hoffmann	190
Az angol romantika	200
Percy Bysshe Shelley	200
John Keats	206
Az amerikai romantika	210
Edgar Allan Poe	211
A francia romantika	222
Victor Hugo	226
Összefoglaló kérdések, feladatok	232

